

ŠAMAAN KUI LOOMINIMENE

Triinu Ojamaa

Kirjutises vaadeldakse šamaani loomaks või linnuks ümberkehastumist loitsimisel rõhuasetusega küsimusele, kuidas see toimub, s.t., milliste vahenditega šamaan oma muundumised nähtavaks ja kuuldavaks teeb. Ainevalik on inspireeritud 1990. aastal toimunud nganassaani ennustusloitsimisest,¹ millest tuleneb ka artikli nganasaanikeskus. Võrdlev materjal nii Siberi põhja- ja lõunapoolsetelt aladelt kui ka muudest maailma eri paigust pakub käsiteldava kohta ohtralt paralleele. See näitab, et tegemist on laialt levinud rituaaltehniliste võtetega.

Šamaani ümberkehastumised seonduvad tema abi- ja kaitsevaimudega. Burjaadid, näiteks, nimetavad šamaani kaitsevaimu *khubilgan*, mida võib tõlkida kui “metamorfoos” (vrd. verbiga *khubilkhu* ‘end muutma’, ‘teist vormi võtma’ (Eliade 1974). Šamaanivaimude olemasolu peetakse tõelise šamanismi üheks olulisemaks nõudeks, kuna vaimud on need, kellelt šamaan saab vajalikke teateid ning praktilist abi oma ekstaatilistel reisidel. Enamus šamaanivaime, eriti Siberi šamanismis, eksisteerib looma või linnu kujul (Hultkrantz 1978). Nganassaaniid nimetavad šamaanivaime *djamadi* (Kortt, Simtšenko 1985: *djamada* ‘loom’, ‘loomne’, s.t. ‘kurku omav’), olenemata sellest, kas vaim on zoo- või antropomorfne. Gratšova (Gratšova 1983) käsitleb nimetatud terminit vastandina terminile *sejmidja*, mida Kortt ja Simtšenko tõlgivad ‘silmi omav’ ning kommenteerivad kui inimese, samas aga ka looma sünonüümi.

Peamiselt esinevad abivaimudena jahiloomad: karu, põder, hüljes, hunt, jänes, hirm jt. Koduloomadest on šamaanivaimuna tuntud hobune (näit. jakuutidel, samuti obiugrilastel, kes kasutavad halli hobust selleks, et “taevasse sõita” (Karjalainen 1918). Ornitomorfsetest abivaimudest on enamlevinud hani ja kaur – osavad sukeldujad; samuti luik, öökull, vares ja kotkas. Abivaimu funktsioonis võivad esineda ka kalad, näit. saamid, ja maod tunguusidel (Eliade 1974). Tava-

liselt kujutab šamaani abivaim lihtsalt üht looma või lindu ilma igasuguste eritunnuste või -omadusteta. Vastupidiseid näiteid pakub Netsiliki eskimote võrdlemisi ekstravagantne vaimkond, kus ka zoomorfsetel vaimudel on oma isikupära: mõökvaal – väga suur (*Arlu*); must kõrvutu koer (*Kunnararjuq*); hiigelkaru, kellega eriti hästi maitseb inimliha (*Naroluk*) jt. (Balicki 1970).

Loomade ja lindude kujutamiseks kasutatakse Siberi šamanismis kolme erinevat võimalust: esemelist, helilist ja plastilist.

Kogu šamaanivarustus, alates kostüümist, lõpetades pisiesemetega, sümboliseerib mingit looma või lindu. Ngaranassaani šamaanikostüüm on pödra sümbol. See on õmmeldud metspödra nahast, kusjuures seljale on kinnitatud metallist pödrasarvede kujutis. Ngaranassaani põiapealseteta saapad meenutavad pödrajalgu. Suur osa kostüümi külge kinnitatud ripatsitest kujutab mõnd šamaanivaimu. Näiteks kirjeldab Gratšova kaht karufiguuri nganassaani šamaanirüül, millest üks sümboliseerib ema-, teine isakaru. Šamaani seletuste kohaselt võib ta karud kelgu ette rakendada ja nad viivad teda sinna, kuhu ta iganes soovib, kusjuures “sellise kiirusega, et midagi pole võimalik näha, ainult tuul vihiseb kõrvus”. Lisaks karufiguuridele on kostüümil kuus hanepea kujutist ja kolm linnusaba. Hanepead on vajalikud selleks, et nende abil ülailma lennata. Ka linnusabadel on praktiline otstarve. Eelkõige abistavad nad šamaani sukeldumisel. Sukelduda tuleb šamaanil näiteks juhul, kui ta esineb ravitseja rollis. Haigusevaimude asupaigaks peavad nganassaamid vett. Arvatakse, et seal hoitakse kinni haigestunud inimeste hingi. Kui šamaanil on õnnestunud otsitav hing üles leida, paneb ta selle linnusabale istuma, seob ketiga saba külge kinni, et see tagasiteel uuesti kaotsi minna ei saaks, ning toob haigele tagasi.

Kui šamaanikostüüm tervikuna sümboliseerib pötra, siis narmastatud kostüümivarukad kujutavad hoopiski linnutiibu. Gratšova on kirjeldanud juhtumit, kus šamaan võtab haigestunud patsiendi oma haardesse, laotades ta üle varrukate külge õmmeldud nahknarmad. Šamaani kommentaari kohaselt kaitseb ta sel moel haiget haigusevaimude eest, varjates teda “nagu lind oma verisulis poegi” (Gratšova 1978).

Trumm sümboliseerib Siberi rahvaste šamanismis sõidulooma, enamasti pötra. Žornitskaja kirjeldab sõitu trummil-pödral, kus šamaan, istudes kaksiratsi trummil, raputab end “sõidurütmis”. Selline tava on levinud näit. sõlkupi ja evengi šamaanide hulgas (Žornitskaja 1978). Ngaranassaamid küll pödra seljas sõitmise kommet ei tunne, kuid trumm on pödra sümbol neilegi. Dolgihi andmetel matkis nganassaani šamaan Kheripte trummi abil pötra, kraapides trumminuppudega² maad nagu pöder oma esijalaga (Dolgihh 1978).³

Viimatikirjeldatud loomakujutamisiisid on juba pigem plastilised kui esemelised. Plastilise kujutamisiisid all peame silmas loomade ja lindude liigutuste jäljendamist, olgu need siis vabarütmilised liigutused (kehapöörded, viiped jms.), pantomiimid või tantsud. Tegelikult on pantomiimi ja tantsu vahel raske selget piiri tõmmata. Mõnedes uurimustes lähtutakse sellest, kas tegemist on pelgalt kellegi matkimisega või tehakse ka mingeid tähenduseta rütmilisi liigutusi. Nii eristatakse eskimote pantomiime, mille sisuks on šamaani zoomorfsete vaimude imiteerimine, tseremoniaalsetest tantsudest, kus samuti jäljendatakse loomi (Driver 1970).

Enamasti käsitletakse loomade matkimist siiski tantsuna. □ornitskaja eristab kaht liiki rituaaltantse – jäljendavaid ja ekstaatilisi. Esimese puhul on tegemist zoomorfsete vaimude kujutamisega, kelleks šamaan oma reisil ümber kehastub. Teine liik on iseloomulik rituaali kulminatsioonile ning aitab šamaanil ekstaasiseisundit saavutada. Mõlemad tantsuliigid on improvisatsioonilised ning koosnevad kindla järjestuseta üldlevinud matkimisliigutustest. Tantsuks võib neid nimetada eelkõige seetõttu, et liigutusi sooritatakse alati väga kindlas rütmis (Žornitskaja 1992).

Loomade ja lindude käitumise ja hääliitsuste matkimine on iidne ja laialtlevinud tava, mille kohta leidub andmeid mitme sajandi tagustes reisikirjeldustes. Varaseimad teated samojeedide ja obiugrilaste imiteerimistavadest pärinevad 18. sajandist (Romenskaja 1986). Oma 1840. aastate Siberi-reisi päevikutes kirjeldab Middendorff põhjalikult samojeedi ringtantsu, kus imiteeritakse karu liigutusi, saatemuusikaks rõhkivad kõhatused – ilmselt karuhääliitsused (Middendorff 1987). Siit näeme, et vaadeldav traditsioon ei seonu mitte ainult šamanismiga, vaid kuulub ka n-ö. seltskondlike lõbustuste hulka. Nii seltskonnatantsus kui šamaanirituaalis saadavad liigutuste matkimist jäljendatava looma või linnu hääliitsused.

Häälimitatsioonid võivad olla naturalistlikud või sümbolised. Esimesel juhul on tegemist mingi hääliitsuse (karje, vile, ulgumise) võimalikult originaalilähedase jäljendamisega. Naturalistlikel hääleimitatsioonidel on eelkõige praktiline otstarve. Neid kasutatakse loomade peibutamiseks, kusjuures inimese hääletämbrit püütakse igati varjata. Linnuhääli võidakse imiteerida erinevate viletehnikate abil, samuti peibutusviledega. Inimhääliitsetes helijäljendustes ei kasutata tavalist vokaal-foneetilist intoneerimisiisid. Linnuhääli imiteeritakse falseti abil. Loomahääli jäljendamisel on enamasti tegemist ühel hingamistsükli põhineva nina-kurguartikulatsiooniga, mis võimaldab tekitada kähinaid, rõhatusi, mõirgeid jms. (Šeikin 1983; Šeikin 1984; Kim, Šeikin 1986).

Sümboolsete helijäljenduste aluseks on looma või linnu tegelik häälsus, mille inimene ümber intoneerib. Tulemuseks on heliline kujund, mis väljendab lähtesignaali peamisi iseärasusi. Lihtsamad intonatsioonid (näit. kão kukkumine) on originaalilähedased, säilitades nii tegeliku signaali rütmi kui helikõrguslikud suhted. Keerukamad linnulaulujäljendused võivad oma kompositsiooniliselt arenduselt lähedal seista pigem inimloomingule kui linnulaulule. Viimatimainitu kinnituseks on nganassaani traditsioonist pärinev sukelduva jääkauri laul (näide 1), mis erineb originaalsignaalist eelkõige oma tunduvalt aeglasema tempo, aga ka

Näide 1.

vaheldusrikka meloodiakujunduse tõttu (vrd. näitega 6, kus on üles märgitud kaurihäälsuse imitatsioon šamaanirituaalis). Seda, et tegemist on linnulauluga, rõhutavad falsetitehnika kasutamine ja “linnukeelt” järele aimav silbiline tekst.

Hääleimitatsioonid, millega šamaan väljendab oma ümberkehastumist loomaks või linnuks, pretendeerivad tunduvalt suuremale originaalilähedusele kui eelkirjeldatud jääkauri laul.

Järgnevalt anname lühiülevaate Djulsõmjaku Kosterkini ennustusloitsimisest, mille kolm reisiepisoodi sisaldavad rohkesti nii plastilisi kui hääleimitatsioone. Loitsimise eesmärgiks oli välja selgitada, kui palju eluaastaid šamaani kliendil veel ees seisab. Valdav osa loitsimisest toimus lauldes. Seanss kestis 3 tundi 50 minutit ning kõigest 40 minutit kulus kõnelistele episoodidele.

Kõik loitsimisel kõlanud meloodiad kuuluvad šamaani abivaimudele. Need on tegelikult omamoodi isikuviisid – neid nimetatakse vaimu nime järgi. Nganassaaniid, vähemasti tänapäeval, ei seosta viiside sünni vaimude endiga. Laule peetakse šamaani poolt looduiks. Šamaaniviiside võrdlemine teiste nganassaani viisidega näitab, et muusikalises mõttes ei sisalda nad mingeid ainult sellele žanrile omaseid jooni. Ehkki enamus viisidest kuulub zoomorfsetele vaimudele, ei kujuta ükski neist konkreetse looma või linnu muusikalist pilti.

Üks ja sama viis võib seansi kestel esineda mitmes funktsioonis. Rituaali ekspositsioonis täidavad nad kutsungi rolli, s.t. teatud viisi laulmine peab selle omaniku “kohale tooma”. Nganassaani šamaanirituaalis lauldakse kutsungeid asemantilistel silpidel. Mõnedel rahvastel, näiteks hantidel, on kutsungid instrumentaalsed. Neid esitatakse keelpillil, mida handid nimetavad *nars-juh* või *panan-juh* (Aleksejenko 1988).

Saanud kohalesaabunud vaimudelt nõuandeid eelseisva teekonna kohta, alustab šamaan oma kujuteldavat reisi. Just nimelt reisiepisoodid on need, kus šamaan kehastub ümber kord loomaks, kord linnuks, olenevalt sellest, kuhu ta tee teda viib.

Djulsõmjaku esimest reisiepisoodi saadab *narka njõmõ* (emakaru) viisil lauldav laul, mis sedakorda esineb reisilaulu *tararsa balõ* (vrd. *tarudja* 'liikuma hakkama') funktsioonis.

Nganassaani šamaanid loitsivad istudes. Püstitõusmine annab märku algavast reisist. Esimeses reisiepisoodis matkib šamaan kõigepealt põtra (näide 2). Plastiline imitatsioon algab energilise paigalkõnniga, millega kaasnevad kummar-dused ette (šamaan-põder otsib õiget rada) ning peanoogutused. Seejärel teeb šamaan poolringi päripäeva (kommentaar: *nagu taevas ringi käib*) ning imiteerib põdra rõhatusi.

Musical notation for Näide 2. The top staff is a vocal line with lyrics "wā f wā f" and a tempo marking "♩ = 180". The bottom staff is a bass line with a tempo marking "♩ = 180".

Näide 2.

Reisi ajal hoiab šamaani abiline kinni rüü seljale kinnitatud ketist (kommentaar: *Rahvas hoiab ketist⁴ kinni, et keegi maha ei jääks ega ära ei kaoks. Šamaan on esipõder, kellele kõik teised järgnevad*). Põdra matkimise järel jäljendab šamaan luige lendu ja luige häälsususi (näide 3).

Musical notation for Näide 3. The top staff is a vocal line with lyrics "e - u - e? e? e? e? e? e? e? e - u - e? e?" and tempo markings "♩ = 108 fals.", "♩ = 78", and "♩ = 90". The bottom staff is a bass line with tempo markings "♩ = 90", "accel.", and "rit.". There are also 'x' marks on the bass line indicating specific rhythmic patterns.

Näide 3.

Kogu reisiepisoodi saadab viis, mis ei kuulu aga ühelegi terio- või ornitomorfele abivaimule, nimelt *kadja kopta* ('äikesetüdruk') viis. Küsimusele, miks just see, vastas Djulsõmjaku selgituseks, et pilved ju ka reisivad – nad on nagu linnud.

Reisiepisoodi järel võtab šamaan taas istet ning jutustab (laulab) sellest, mida ta oma teekonnal nägi. Samal ajal puhkavad ka vaimud, kes šamaani reisil abistasid.

Teises reisiepisoodis kujutab šamaan karu. Rajaotsing toimub seekord istudes. Šamaan vaatab uurivalt vasakule-paremale, raputab pead ja õlgu. Seejärel ta tõuseb ning liigub aeglaselt päripäeva. Liikumist saadab retsitatiiv *antina mantina aku ai* (näide 4.). Need on tähenduseta sõnad – šamaanisõnad, nagu selgub kommentaarist. Retsiteeriv silbitekst vaheldub karumõirete imiteerimisega.

♩ = 84

an-fi-na man-fi-na a-ku-ai

an-fi-na

ö-öh ö-öh ö-öh

man-fi-na ök an-fi-na man-fi-na

Näide 4.

Karumõirete imiteerimist kasutatakse ka nganassaani seltskondliku karutantsu saateks (näide 5):

Näide 5.

Karutantsu järel kehastub šamaan ümber põdraks. Paigalkõnd muutub energilisemaks, minnes üle paigaljooksuks. Künarnukkidest kõverdatud käed liiguvad ette-taha nagu liikumisele kiirust lisades. Liigutustega käivad kaasas põdrakõhatused (*waf-waf*). Kõnd muutub aeglasemaks ja ebarütmilisemaks, šamaanpõder kummardub ette ja matkib nuuskimist.

Reisile järgnevas episoodis teatab šamaan, et ta käis kõverat teed ning nüüd on tal vaja lendajaid, s.t. linde-abivaime, kes peavad parandama tema poolt valitud suunda kohe, kui ta õigelt teelt kõrvale kaldub.

Enne kolmandale reisile asumist kontrollib šamaan, kas tema suund on õige. Kontrollimine toimub lauluepisoodiga, mille tekst on järgmine:

Metsikute põtradega elasime.

Kala oli.

Riided olid põdranahksed.

Nüüd ma enam pole põtrade peremees.

Vaimud vastavad šamaani abilise suu läbi:

Sul on õigus,

sa oled õigel teel,

mine edasi.

Sellele järgneb loitsimise pikim ja emotsionaalseim reis, mis algab raja-otsinguga nagu eelmisedki: šamaan kummardub, ajab end sirgu, vaadates, käsi silme ees, otsivalt ringi. Seejärel viitab ta käega ettepoole, miimika on küsiv-nõutu; taganeb; liigub taas ettevaatlikult edasi. Liigutused on ebarütmilised, kogu tegevus pantomiimilaadne. Siis šamaan seisatab, lööb trumminuiaga vastu kaelaripatsit (abivaimu kujutis), nõudes sellelt, et talle õiget teed näidataks. Seejärel annab šamaan trummi abilisele, laskub ühele põlvele, kiigutades end ette-taha, sirutab välja ülespidiste peopesadega käed ning teeb kutsuvaid □este.

Tegevust saatva laulu sisu on järgmine:

Tee on lumine – see tee, mida mööda sõitsime. Kui tundras elasime, siis tee oli olemas, sest seal sõitsid põdrarakendid. Nüüd ma teed leida ei suuda, ainult väga vähe on näha. Nüüd on traktori- ja mootorsaaniteed. Nüüd olen kinnises majas.⁵ Oleksin ma tšummis, oleks kergem teed leida. Ainult lõhna järele võib

teed otsida. Šamaaniteed üldse pole näha – siin, võõras kohas. Mõned vaimud räägivad mulle: “Ole ettevaatlik, ära püsti seisa! Ole ettevaatlik, ära satu halva vaimu kätte! Ära kiirusta! Kui kiirustad, raiskad ära kogu oma jõu. Et oma lapsed üles kasvatada jõuaksid, selleks käi aeglaselt! Maa alt vaatavad välja kurjad vaimud. Sa ei näe neid, kui kiirustad, aga nad on vaja minema ajada.”

Laulmise ajal kõigutab šamaan end ebarütmiliselt kandadelt varvastele, ta □estid on rabadad ja selja taha heidetud pilgud närvilised.

Seejärel laulab šamaan, et ta on karu ning imiteerib karu mõirgamist (kommentaari: *Nii ma peletan kurjad vaimud eemale*).

Siis saab karust-šamaanist kaur-šamaan, kelle lendu antakse edasi tiivaliigutuste matkimisega, kiirete kannatõstete ja puusaringidega. Plastilise jäljendamisega kaasneb kaurihäälsuste imitatsioon. Helitaustaks on siin kostüümiripatsite tilin (näide 6).

Näide 6.

Äkki muudab kaur oma lennumaneeri. Šamaan liigutab jäiku käsivarsi üles alla, tehes randmetega järske nõkse. Taas saab kaurist karu – vaheldumisi mõiretega kõlavad ülalesitatud šamaanisõnad. Reis jätkub mööda maad.

Kui linnu- ja loomaliigutusi matkitakse ainult reisiepisoodides, siis hääleimitatsioonid esinevad ka väljaspool neid. Nii näiteks matkib Djulsõmjaku jääkauri häälsusi kutsungitele järgnevas laulus, milles šamaan teatab, et kõik tähtsamad vaimud on kokku kogunenud ja ennustamine võib alata. Ka kogu laul ise kõlab jääkauri (*hotare*⁶) viisil.

Mõnede rahvaste rituaalsetes tavades esinevad hääleimitatsioonid kutse funktsioonis. Nii on see näiteks orotšite karupeietel: kui tapetud loom tuuakse maja juurde, kus toimub pidustuste põhiosa, imiteeritakse majas karu mõirgamist, mis tähendab, et karul palutakse tuppa tulla (Kim, Šeikin 1986). Nganassaanid hääleimitatsioone kutsungina ei kasuta. Seansi lõppedes tuleb šamaanil kõik abivaimud kokku koguda ja magama panna. Djulsõmjaku kommenteerib seda

nii: *Taevas on nelinurkne nagu paberileht. Need neli nurka on nagu neli ilma-kaart. Selle lehe all hakkavadki vaimud magama. Enne järgmist loitsimist neid äratada ei tohi.*

Vaime kutsutakse kokku järgmiste hõigetega (näide 7):

♩ ≈ 72

wā - ha au - wāh a hai-ja-a äe-ē-ē-ē

♩ ≈ 78

kou kou kou kou kou kou kou

♩ ≈ 84

Näide 7.

Enamasti esinevad sarnased hõiked loitsimise ekspositsioonis nagu näha ülalesitatud noodinäitest, mis kujutab endast fragmenti 1989. aastal toimunud Tubjaku Kosterkini loitsimisest.⁷ Samal ajal, kui šamaani abiline laulab vaimude kutsungeid, tuleb kõigil ülejäänud rituaalis osalejail teda hüüetega toetada, et vaimud kutsele kiiremini reageeriks. Selline tava on levinud kõikjal põhjasaamojeedide loitsimiskombestikus.

Kõnealused hõiked on rituaalikombestikku tulnud põdrakasvatajate argitegevusest.

♩ ≈ 84

ko-u ko-u ko-u ko-u ko-u ko-u

♩ ≈ 138

uok uok uok uok uok uok uok

Näide 8.

Selliste hõigetega (näide 8) kutsuvad karjused kokku põdrakarja. Kui põdrad ületavad jõge, ergutavad nganassaanid neid hõigetega *he-hei-heh!*

Näide 9.

Loitsimisel kasutab šamaan sarnaseid hõikeid selleks, et sundida oma kujuteldavat sõidulooma kiiremini edasi liikuma (näide 10).

Näide 10.

Siit näeme, et oma loomsete abivaimudega suhtleb šamaan nii, nagu inimene suhtleb tegelike loomadega.

Põdrakasvatajate hõiked, eriti *he-hei*-hõiked on võrdlemisi meloodilised. Nganassaanid suhtuvad neisse kui muusikasse, mida inimene põtradele teeb, et nad ilusasti üle jõe ujuksid, rutem tuleksid, end külmas vees ära ei külmetaks.

Liigutused, millega šamaan oma ümberkehastumisi väljendab, on Siberi rahvaste hulgas üldlevinud. Eri rahvad imiteerivad sarnaselt näit. linnulendu, liigutades kõrvalesirutatud käsi üles-alla, või sõitu mingi looma seljas, tõstes ja langedes õlgu, nagu rappuksid need sõidurütmis.

Hääleimitatsioonides on regionaalseid erinevusi, kuid tava ise on tuntud kogu Siberis. Erandi moodustavad siin väidetavasti handid, kellel on küll olemas laulud, mis kujutavad mingit looma või lindu, aga puudub tava nende häälsusi jäljendada, kuna handid suhtuvad imiteerimisse kui loomade ja lindude narrimisse (Sienkiewicz-Gudkova 1980). Mansidel seevastu on häälte imiteerimise komme olemas. Rombandejeva kirjeldab episoodi karupeietel, kus vaim nimega *Jaluis ojka* ilmub tegevuspaika karu kujul, teeb ringi päripäeva ja turtsub aeg-ajalt karu kombel. Samuti mainib Rombandejeva kajakat jäljendavat inimest, kes vehib kätega nagu tiibadega ja häälitseb *tjar-tjar-tjar!* (Rombandejeva 1993).

Eliade käsitleb looma- ja linnuhääle jäljendamist ehk nn. loomakeelt sala-keelena, mida šamaan vaimudega suheldes kasutab. Mitmetes indiaani su-guharudes nii Põhja- kui Lõuna-Ameerikas on imiteerimisokuse omandamine initsiatsiooniperioodil šamaanile kohustuslik. Salakeele olemasolust on Eliade andmeil teateid saamidel, tšuktšidel, jakuutidel, tunguusidel ja vastupidiselt Sienkiewicz-Gudkova väitele ka ostjakitel (Eliade 1974). Salakeelega peaks loomulikult seonduma kasutamiskeeld väljaspool rituaalseid toiminguid. Nii on orotšitel mõningad naturalistlikud hääleimitatsioonid tabu (Kim, Šeikin 1986). Kuna aga looma- ja linnuhääle jäljendused kujutavad endast Siberi rahvastel omaette, n-ö. laulueelset muusikažanri, mida ei viljele mitte ainult šamaanid, siis on siin ehk tegemist pigem teoreetilise kui praktilise tabuga.

Looma- ja linnuhääle imitatsioone sisaldavad ka eepilised žanrid. Siin võiks näiteks tuua lauluepisoodi nganassaani *sitabist* ('vägilaslaul'), kus laulja imi-terib öökullihäälsusi, samuti tiibade lehvitamist, mis näites 11. on märgitud joonestiku alla.

Example 11 shows musical notation for a song. The first staff is a bass clef with a 2/4 time signature, tempo 'Jes 90', and a 5,1'' duration. The second staff is a bass clef with a 3/4 time signature, tempo 'Jes 96', and lyrics 'dõ - fu dõ - fu fäs - sa wa gu fu - wä - ä fäs - sa - ä'. The third staff is a bass clef with a 4/4 time signature, tempo 'Jes 90'', and lyrics 'kän - di - je - di - re - mäu je di - ti'. There are also some handwritten annotations like 'Y Y Y' and '3', '2', '1' above the notes.

Näide 11.

Linnu- ja loomahäälsusi jäljendatakse ka lastemängudes.

Ühest küljest võib hääleimitatsioonidesse suhtuda kui meelelahutusse, mis ammutab ainst argikeskkonnast. Teisalt väljendatakse mõnedes keeltes mõis-teid *maagia* ja *laul* (eriti *linnulaul*) ühise terminiga. Nii tähistab germaani keeltes maagiat sõna *galdr*, mis tuleneb verbist *galan* 'laulma', eelkõige 'linnulaulu laulma' (Eliade 1974).

Nganassaani eepikas on müütiline kangelane võimeline mõistma loomade ja lindude keelt ja nende kombel tegutsema (näit. lendama). Nii muistsetes vägi-

laslauludes kui šamanismis võib inimene üheaegselt loomi omada ja ise loomaga samastuda.

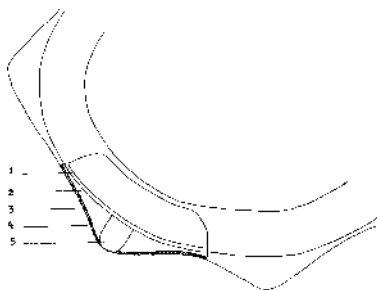
Võib-olla on šamaanireis üldisemas mõttes tagasiränd aega, mil inimene ja loom olid veel üks?

Märkused

¹ Rituaali videosalvestus asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fondis.

² Trumminupud v. -mügarad on akustilise otstarbega pilliosad, mis tekitavad trumminaha ja raami vahele resonaatorina toimiva tühimiku.

- 1 – trummiraam
- 2 – tühimik
- 3 – kõõlusnõör
- 4 – trumminahk
- 5 – nupp

³ Lisaks trummi käsitlemisele sõiduloomana leidub Siberi šamanismis ka muid seletusi trummi kohta. Trumm võib sümboliseerida pilve, paati vms., kuid igal juhul kujutab trumm endast midagi sellist, mille abil saab edasi liikuda.

⁴ Etnograafia-alase kirjanduse põhjal on ketil mõnevõrra teine otstarve. Kett kinnitatakse tšummiridva külge, et tule juures loitsiv ekstaasiseisundis šamaan tulle ei kukuks.

⁵ Djulsõmjaku Kosterkin demonstreeris loitsimist Novosibirski Konservatooriumi helisalvestusstudios.

⁶ *Hotare* on jääkauri müütiline nimetus (kauri tavanimetus on *nuona*). *Hotare* on Djulsõmjaku isa šamaan Demnime Kosterkini kaitsevaim ning oma olemiselt on ta antropo-ornitomorfne – lind, kes veest väljudes võtab naise kuju.

⁷ Šamaanirituaali videosalvestus on tehtud Ust-Avami külas 1989.a. ning see asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fondis.

Kirjandus

- Aleksejenko, E. 1988. Muzõkalnõje instrumentõ narodov Severa Zapadnoi Sibiri. *Materialnaja i duhhovnaja kultura narodov Sibiri*. Leningrad.
- Balicki, A. 1970. *The Netsilik Eskimos*. Illinois.
- Dolgihh, B. 1978. Nganasan Shaman Drums and Costumes. *Shamanism in Siberia*. Eds. V. Diószegi, M. Hoppál. Budapest.
- Driver, H. E. 1970. *Indians of North America*. Chicago and London.
- Eliade, M. 1974. *Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy*. Bollingen Series LXXVI. Princeton.
- Gratšova: Gracheva, G. 1978. Nganasan Shaman Costume. *Shamanism in Siberia*. Eds. V. Diószegi, M. Hoppál. Budapest.
- Gratšova, G. 1983 *Traditsionnoje mirovozzrenije ohhotnikov Taimõra*. Leningrad.
- Hultkranz, Å. 1978. Etiological and Phenomenological Aspects of Shamanism. *Shamanism in Siberia*. Eds. V. Diószegi, M. Hoppál. Budapest.
- Karjalainen, K. F. 1918. *Jugralaisten uskonto*. Suomensuvun uskonnot III. Porvoo.
- Kim, N., Šeikin, J. 1986. Žanrovaja tipologija muzõkalnogo folklorora orotšei. *Muzõkalnoje tvortšestvo narodov Sibiri i Dalnego Vostoka*. Novosibirsk.
- Kortt, Y., Simtšenko, J. 1985. *Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache*. Berlin.
- Middendorff, A. Th. von 1987. *Reis Taimõrile*. Tallinn.
- Rombandejeva, E. 1993. *Istorija naroda mansi (vogulov) i ego duhhovnaja kultura*. Surgut.
- Romenskaja, T. 1986. Ob istotšnikahh izutšeniija muzõkalnoi kulturõ narodov Sibiri XVIII – pervoi polovinõ XIX vekov. *Muzõkalnoje tvortšestvo narodov Sibiri i Dalnego Vostoka*. Novosibirsk.
- Sienkiewicz-Gudkova, V. 1980. Nekotorõje muzõkalnõje i poetitšeskije osobennosti saamskih i hantiiskih pesen o zverjahh i ptits. Rüütel, I. (sost.) *Finno-ugorskii muzõkalnõi folklor i vzaimosvjazi s sosednimi kulturami*. Tallinn.
- Šeikin, J. 1983. *Problema žanra v muzõkalnom folklore ude*. Avtoreferat. Leningrad.
- Šeikin, J. 1984. Intonatsionnõi ideal muzõkalnogo folklorora ude. *Kultura narodov Dalnego Vostoka*. Vladivostok.
- Žornitskaja 1978: Žornitskaja, M. Yakut Shaman Dances. *Shamanism in Siberia*. Eds. V. Diószegi, M. Hoppál. Budapest.
- Žornitskaja, M. 1992. Šamanskije pljaski narodov Sibiri. *Rannije formõ religii narodov Sibiri*. Sankt-Peterburg.